INSTITUT FÜR KULTUR- UND GEISTESGESCHICHTE ASIENS
DER ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

INSTITUT FÜR INDOLOGIE DER UNIVERSITÄT WIEN

WIENER ZEITSCHRIFT
FÜR DIE
KUNDE SÜDASIENS
UND
ARCHIV FÜR INDISCHE PHILOSOPHIE

Herausgegeben von

ROQUE MESQUITA und CHLODWIG H. WERBA

Band XXXVIII
1994

Sonderdruck

VERLAG
DER ÖSTERREICHISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN
WIEN 1994

QUOTATIONS IN MALAYAGIRI'S COMMENTARY ON THE NANDISŪTRA

By Muni Jambūvijaya, Bhavnagar/Gujarat

१

श्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथाय नमः ।

श्री सद्गुरुभ्यो नमः ।

जैनागमस्य नन्दिसूत्रस्य आचार्यश्री **मलयगिरि**सूरिविरचितायां **वृत्तौ** उद्धृतानां दार्शनिकानां पाठानां

मूलस्थानानि

जैनागमग्रन्थेषु चतुर्विधा ग्रन्था उपलभ्यन्ते–द्रव्यानुयोगविषयकाः १, गणितानुयोगविषयकाः २, चरणकरणानुयोगविषयकाः ३, धर्मकथानुयोगविषयकाश्चेति ४ । श्वेताम्बरजैनाभिमता **आयारो**(आचारः) १, **सूयगडो**(सूत्रकृतम्) २, **ठाणं**(स्थानम्) ३, **समवाओ**(समवायः) ४, **वियाहपण्णत्ती**(व्याख्याप्रज्ञप्तिः) ५, इत्यादयः ४५ पञ्चचत्वारिंशत् आगमाः सुप्रसिद्धाः । एते च सर्वेऽपि **अर्धमागध्यां** भाषायां निबद्धाः । एतेषु केचिद् भगवतो **महावीर**स्य समये केचिच्च तदनन्तरनिकटसमये विरचिताः ।

विस्तरेण एतेषामागमानामर्थपरिज्ञानाय तदुत्तरकालीनैर्विभिन्नैराचार्यैः **निर्युक्ति-भाष्य-चूर्णि**रूपाः व्याख्याग्रन्था विरचिताः । एते च सर्वेऽपि प्राकृतभाषायामेव सन्ति ।

ततः परं संस्कृतभाषाया यदा अधिकतरं प्राधान्यं जातं तदा संस्कृतभाषायामपि विभिन्नैराचार्यैर्**वृत्तयो** विरचयांचक्रिरे । किन्तु सर्दत्र मूला- गमविषयस्यैव प्राधान्यम् । दार्शनिकी चर्चा वैरल्येनैव (Hardly) तत्र दृश्यते ।

इदं तु आश्चर्यरूपम्– जैनागमेषु **नन्दिसूत्रे** 'मतिज्ञानम् १, श्रुतज्ञानम् २, अवधिज्ञानम् ३, मनःपर्यायज्ञानम् ४, केवलज्ञानम् ५' इति ज्ञानपञ्चकस्य विस्तरेण वर्णनमुपलभ्यते । अस्य **जिनदासगणि**महत्तरविरचिता **चूर्णिः** आचार्यश्री**हरिभद्रसूरि**विरचिता **वृत्तिः**, आचार्यश्री**मलयगिरिसूरि**विरचिता **वृत्तिश्च** इति प्राचीनं व्याख्यात्रयमुपलभ्यते । आचार्यश्री **मलयगिरि**सूरिर्वैक्रमे द्वादशे शतक आसीत् । तेन विरचितायां **वृत्तौ** ज्ञानवर्णनस्य मुख्यत्वेऽपि महता

१.इयं वृत्तिः आगमोदयसमित्या (SURAT) ईसवीये 1973 A.D. वर्षे प्रकाशिता ।

२

विस्तरेण दार्शनिकी चर्चा अपि दृश्यते । अस्यां चर्चायां प्रसङ्गमासाद्य अनेकेभ्यो ग्रन्थेभ्यः पाठा उद्धृताः । बौद्धाचार्येण **प्रज्ञाकरगुप्तेन** विरचितः **धर्मकीर्तिविरचितप्रमाणवार्तिकस्य भाष्य**रूपतया अलङ्कारभूतः **वार्तिकालङ्कारः**[1] अत्र बहुश उपयुक्तः । एते सर्वेऽपि पाठा मूलस्थानेन[2] सह अत्रोपदर्श्यन्ते —

[नन्दिसूत्रस्य मलयगिरिविरचिताया **वृत्तेः** अत्र **नं० म०** इति संकेतः, **पं०** इति पंक्तेः संकेतः, **पृ०** इति पृष्ठस्य (Page) संकेतः, **श्लो०** इति श्लोकस्य संकेतः, A=Recto, B=Verso]

नं० म० पृ० ३A, उक्तं च– ''यः कर्ता कर्मभेदानां भोक्ता कर्मफलस्य च । संसर्ता परिनिर्वाता स ह्यात्मा नान्यलक्षणः ॥ [**शा**[3]**स्त्रवार्तासमुच्चये** श्लो० ९०]

नं० म० पृ ३B, आह च **प्रज्ञाकरगुप्तो**ऽपि– ''रूपान्तरेण यदि तत् तदेवास्तीति मा रटीः । चैतन्यादन्यरूपस्य भावे तद् विद्यते कथम् ? ॥ [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० १२८ श्लो० ६९२]

अत्र **वार्तिकालङ्कारे** 'विज्ञानादन्यरूपस्य' इति पाठः ।

नं० म० पृ० ४A, उक्तं च– ''काठिन्याबोधरूपाणि भूतान्यध्यक्षसिद्धितः । चेतना च न तद्रूपा सा कथं तत्फलं भवेत् ॥ [**शास्त्रवार्तासमुच्चये** श्लो० ४३]

नं० म० पृ० ४B, तदुक्तम्– ''अन्तराभवदेहोऽपि सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यते ।

१.अयं वार्तिकालङ्कारः **'प्रमाणवार्तिकभाष्यम्'** इति नाम्ना Kashi Prasad Jayaswal Research Institute, Patna इत्यत इसवीये 1953 वर्षे पण्डित राहुल **सां**कृत्यायनेन प्रकाशितः।

नन्दीसूत्रस्य मलयगिरिसूरिविरचितायां वृत्तौ उद्धृताः पाठा वार्तिकालङ्कारस्य संशोधनेऽपि भृशमुपयोगिनो भविष्यन्ति इति विदांकुर्वन्तु सज्जनाः ।

वाराणसीस्थेन षड्दर्शनप्रकाशनसंस्थानेन [स्वामियोगीन्द्रानन्देन संपादितो हिन्दीभाषायामनूदितश्च] अयं ग्रन्थः सम्प्रति प्रकाशयितुमारब्धोऽस्ति, तस्य च प्रथमो भागः प्रकाशितोऽप्यस्ति सम्प्रति 1991 A.D.वर्षे। २. मूलस्थानानां गवेषणाय अस्माभिर्बहु प्रयतितम्, यानि यानि स्थानानि लब्धानि तानि [ ] एतादृशे चतुरस्रे कोष्ठके दर्शितानि, यत्र मूलस्थानं न लब्धं तत्र कोष्ठकं रिक्तं स्थापितम् । ३. आचार्यश्री**ह**रिभद्रसूरिविरचितः शास्त्रवार्तासमुच्चयः **गोडीजी जैन** उपाश्रय Bombay इत्यादितः प्रकाशितः ॥

३

निष्क्रामन् प्रविशन् वापि नाभावोऽनीक्षणादपि ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ८९श्लो०५१२]

अत्र प्रमाणवार्तिकालङ्कारे 'स्वच्छत्वान्नोपलभ्यते' इति पाठो मुद्रितः, किन्तु सः अशुद्ध एव।

नं० म० पृ० ४B, उक्तं च– "शरीराग्रहरूपस्य चेतसः सम्भवो यदा। जन्मादौ देहिनां दृष्टः किं न जन्मान्तरागतिः ॥" [वार्तिकालङ्कारे पृ० ७२ श्लो० ४५३]

अत्र **वार्तिकालङ्कारे** 'किं न देहान्तरागतिः' इति पाठ उपलभ्यते।

नं० म० पृ० ५A, आह च– "अनुमेयेऽस्ति नाध्यक्षमिति कैवात्र दुष्टता। अध्यक्षस्यानुमान्रस्य विषयो विषयो नहि ॥ [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ७२ श्लो० ४५४]

नं० म० पृ० ५A, उक्तं च– "आग्रहस्तावदभ्यासात् प्रवृत्त उपलभ्यते। अन्यत्राध्यक्षतः साक्षात् ततो देहेऽनुमा न किम् ? ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ७२ श्लो० ४५५]

अत्र **वार्तिकालङ्कारे** 'शरीरेऽन्यत्र वाध्यक्षात् तत एवानुमा न किम्' इति पाठ उत्तरार्धे उपलभ्यते।

नं० म० पृ० ५ B, उक्तं च– "अक्षव्यापारमाश्रित्य भवदक्षजमिष्यते। तद्व्यापारो न तत्रेति कथमक्षभवं भवेत् ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ६५ श्लो० ४२४]

नं० म० पृ० ६A, आह च–"चेतयन्तो न दृश्यन्ते केश-श्मश्रु-नखादयः। ततस्तेभ्यो मनोज्ञानं भवतीत्यतिसाहसम् ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ६५ श्लो० ४२५]

अत्र वार्तिकालङ्कारे 'यदा केश-नखादयः। तदा तेभ्यो मनोज्ञानं भवतीति कथं स्थितिः।' इति पाठः ॥

नं० म० पृ० ६B, "तेषां समत्वमारोग्यं क्षय-वृद्धी विपर्यये[1] [वार्तिकालङ्कारे पृ० ७४ पं० १०]

१. 'विपर्यय इति वचनात्' इति पाठो वार्तिकालङ्कारे नं० म० मध्ये च वर्तते, अतो 'विपर्यये' इति 'विपर्ययः' इति चोभयथापि पाठोऽत्र संभवति ॥

४

नं० म० पृ० ७ A, आह च– ''दोषस्योपशमेऽप्यस्ति मरणं कस्यचित् पुनः । जीवनं दोषदुष्टत्वेऽप्येतन्न स्याद् भवन्मते ॥'' [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ७४ श्लो० ४६५]

अत्र **वार्तिकालङ्कारे** 'स्याद् व्यवस्थितम्' इति पाठः ।

नं० म० पृ० ८ A, उक्तं च–''अविकृत्य हि यद् वस्तु यः पदार्थो विकार्यते । उपादानं न तत् तस्य युक्तं गो-गवयादिवत् ॥'' [प्रमाणवार्तिके[1] १।६३]

नं० म० पृ० ९ A, तदुक्तमन्यैरपि–''ज्ञापकत्वाद्धि सम्बन्धः स्वात्मज्ञानमपेक्षते । तेनासौ विद्यमानोऽपि नागृहीतः प्रकाशकः ॥'' [**मीमांसाश्लोकवार्तिके** सम्बन्धाक्षेपपरिहारे श्लो० ३२]

नं० म० पृ० १२ A, तदाह–''वक्तुरभिप्रेतं तु सूचयेयुः'' [ ]

तुलना–''नान्तरीयकताऽभावाच्छब्दानां वस्तुभिः सह । नार्थसिद्धिस्ततस्ते हि वक्त्रभिप्रायसूचकाः ॥'' – प्रमाणवार्तिके ३।२१२।

यथोक्तम्- ''वक्तुरभिप्रायं सूचयेयुः शब्दाः''–**मोक्षाकरगुप्तविरचिता तर्कभाषा**।

नं० म० पृ० १५ B, आह च–''ऐश्वर्यस्य समग्रस्य रूपस्य यशसः श्रियः । वैराग्यस्याथ मोक्षस्य षण्णां भग इतीरणा ॥'' [**विष्णुपुराणे** ६।५।७४]

नं० म० पृ० १६ A, उक्तं च स्तुतिकारेण– ''सुनिश्चितं नः परतन्त्रयुक्तिषु स्फुरन्ति याः काश्चन सूक्तसम्पदः । तवैव ताः पूर्वमहार्णवोत्थिता जगत्प्रमाणं जिनवाक्यविप्रुषः ॥ [**सिद्धसेनदिवाकरविरचितायां द्वात्रिंशिकायाम्** १।३०]

नं० म० पृ० १६A, ''सदकारणवन्नित्यम्'' [**वैशेषिकसूत्रे** ४।१।१]

नं० म० पृ० १६A, यदाह **धर्मकीर्तिः**–''अपेक्षाया विशेषप्रतिलम्भलक्षणत्वात् ।'' [ ]

नं० म० पृ० १७A, तथा च तद्ग्रन्थः–''ऋग्गिरावृचश्चक्रुः, सामानि सामगिरौ'' [ ]

---

१. प्रमाणवार्तिकस्य चतुर्णां परिच्छेदानां क्रमद्वयं वर्तते प्रमाणसिद्धिः १, प्रत्यक्षम् २, स्वार्थानुमानम् ३, परार्थानुमानम् ४ इत्येकः क्रमः । स्वार्थानुमानम् १, प्रमाणसिद्धिः २, प्रत्यक्षम् ३, परार्थानुमानम् ४ इत्यपरः क्रमः । तत्र प्रथमं क्रममाश्रित्य प्रमाणवार्तिककारिकाणां क्रमाङ्कोऽत्रास्माभिर्निर्दिष्टः- प्रथमोऽङ्कः परिच्छेदसूचकः, द्वितीयोऽङ्कः कारिकासूचकः ॥

नं० म० पृ० १९A, उक्तं च–"स्वयं रागादिमान् नार्थं वेति वेदस्य नान्यतः । न वेदयति वेदोऽपि वेदार्थस्य कुतो गतिः ॥ तेनाग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकाम इति श्रुतौ । खादेच्छ्वमांसमित्येष नार्थ इत्यत्र का प्रमा ॥" [प्रमाणवार्तिके ३।३१७-३१८]

नं० म० पृ० २०A, उक्तं च–"स्वर्गोर्वश्यादिशब्दश्च दृष्टोऽरूढार्थवाचकः । शब्दान्तरेषु तादृक्षु तादृश्येवास्तु कल्पना ॥" [प्रमाणवार्तिके ३।३२०]

नं० म० पृ० २०B, उक्तं च–"ब्रह्मणोऽपत्यतामात्राद् ब्राह्मण्येऽतिप्रसज्यते । न कश्चिदब्रह्मतनोरुत्पन्नः क्वचिदिष्यते ॥" [वार्तिकालङ्कारे पृ० ११ श्लो० ६७]

नं० म० पृ० २१A, आह च–"शिष्टैः परिगृहीतत्वाच्चेदन्योन्यसमाश्रयः । वेदार्थाचरणाच्छिष्टास्तदाचाराच्च स प्रमा ॥" [वार्तिकालङ्कारे (?) पृ० १०] । तुलना–"सर्वागमसमानत्वाद् यागाद्यर्थक्रियात्मनः । न सर्वैः करणं तस्य तुल्यं वेदेऽपि किं न तत् ॥५७॥ न चेदादृतता शिष्टैरित्यन्योन्यसमाश्रयः । वेदार्थाचरणाच्छिष्टास्तदाचाराच्च स प्रमा ॥५८॥" [वार्तिकालङ्कारे पृ० १०]

नं० म० पृ० २१B, उक्तं च–"तीर्थप्रवर्तनफलं यत् प्रोक्तं तीर्थकरनाम । तस्योदयात् कृतार्थोऽप्यर्हंस्तीर्थं प्रवर्तयति ॥ तत्स्वाभाव्यादेव प्रकाशयति भास्करो यथा लोकम् । तीर्थप्रवर्तनाय प्रवर्तते तीर्थकर एवम् ॥" [तत्त्वार्थकारिका ९, १०]

नं० म० पृ० २२A, "न सत्ता सदन्तरमुपैति" [ ] इति वचनात् ॥

नं० म० पृ० २२A, उक्तं च–"अविकलकारणमेकं तदपरभावे यदा भवन्न भवेत् । भवति विरोधः स तयोः शीत-हुताश्मनोर्दृष्टः ॥ [वार्तिकालंकारे पृ० २३३ श्लो० २७६]

अत्र **वार्तिकालंकारे** 'यदपरभावे' इति पाठः ।

नं० म० पृ० २२A, आह च **प्रज्ञाकरगुप्तः**–"बाध्यबाधकभावः कः स्यातां यद्युक्तिसंविदौ । तादृशोऽनुपलब्धेश्चेदुच्यतां सैव साधनम् ॥ अनिश्चयकरं

६

प्रोक्तमीदृक्षानुपलम्भनम् । तन्नात्यन्तपरोक्षेषु सदसत्ताविनिश्चयौ ॥'' [प्रमाणवार्तिके २।९४-९५]

वस्तुत इदं श्लोकद्वयं धर्मकीर्तिना विरचिते प्रमाणवार्तिके वर्तते । 'प्रज्ञाकरगुप्त'नाम्ना कथं निर्दिष्टं मलयगिरिसूरिभिरिति न ज्ञायते ॥

नं० म० पृ० २३A, उक्तं चान्यैरपि–''न चास्पष्टावभासित्वादेव शब्दः प्रवर्तते । प्रत्यक्षदृष्टे स्तम्भादावपि शब्दप्रवर्तनात् ॥ अयं स्तम्भ इति प्राप्तमन्यथाऽस्याऽप्रवर्तनम् । न चास्पष्टावभासित्वमत्र ज्ञानस्य लक्ष्यते ॥ तथान्यत्रापि शब्दानां प्रवृत्तिर्न विरुध्यते ।'' [वार्तिकालंकारे पृ० ११७ श्लो० ६३१-६३३]

''उक्तं च–''सर्वासववविकल्पस्य नास्त्यध्यक्षाद् विवेकिता । न चास्पष्टावभासित्वादेव शब्दः प्रवर्तते ॥६३१॥ ... ...६३२॥ ... ...प्रवृत्तिर्न निवार्यते ॥६३३॥'' इत्येवं वार्तिकालङ्कारे श्लोकत्रयमत्र दृश्यते ॥

नं० म० पृ० २४B, उक्तं च–''प्रमाणपञ्चकं यत्र वस्तुरूपे न जायते । वस्त्वसत्तावबोधार्थं तत्राभावप्रमाणता ॥'' [मीमांसाश्लोकवार्तिके, अभावनिरूपणे]

अत्र मीमांसाश्लोकवार्तिके 'वस्तुसत्तावबोधार्थम्' इति पाठः ॥

नं० म० पृ० २४B, आह च–''अशुच्यादिरसास्वादप्रसङ्गश्चानिवारितः ॥३५९॥'' [वार्तिकालङ्कारे पृ० ५० श्लो० ३५९]

अत्र वार्तिकालङ्कारे 'स्वादसङ्गमश्चानिवारितः' इति पाठः ॥

नं० म० पृ० २५A, उक्तं च–''क्रमेण वेदनं कथम्'' [ ] तुलना–''क्रमेण वेदनेऽनादिवस्तुनो वेदनं कथम्'' [वार्तिकालङ्कारे पृ० ३३० श्लो० ५७८]

नं० म० पृ० २५B, यदुच्यते भट्टेन–''सर्वज्ञोऽसाविति ह्येतत् तत्कालेऽपि बुभुत्सुभिः । तज्ज्ञान ज्ञेयविज्ञानरहितैर्गम्यते कथम् ॥'' [मीमांसाश्लोकवार्तिके सूत्र २, श्लो० १३४]

भट्टोऽयं कुमारिलभट्टः ।

नं० म० पृ० २५B, आह च–''एकदेशपरिज्ञानं कस्य नाम न विद्यते । न

७

ह्येकं नास्ति सत्यार्थं पुरुषे बहुजल्पिनि ॥'' [वार्तिकालङ्कारे पृ० ५१, श्लो० ३६७]

अत्र वार्तिकालङ्कारे 'बहुकल्पके' इति पाठः ।

नं० म० पृ० २६B, उक्तं च-''शास्त्राद्यभ्यासतः शास्त्रप्रभृत्येवावगच्छतः । साकल्यवेदनं तस्य कुत एवागमिष्यति ॥'' [वार्तिकालङ्कारे पृ० ५१, श्लो० ३६३]

अत्र वार्तिकालङ्कारे 'प्रभृत्येवावगच्छतु' इति पाठः ॥

नं० म० पृ० २७B, उक्तं च-''गरुत्मच्छाखामृगयोर्लङ्घनाभ्याससम्भवे । समानेऽपि समानत्वं लङ्घनस्य न विद्यते ॥'' [वार्तिकालङ्कारे पृ०१०७, श्लो० ५८६]

अत्र वार्तिकालङ्कारे 'भ्याससंगमे' इति पाठः ।

नं० म० पृ० २७B, उक्तं च-''स्थितः शीतांशुवज्जीवः प्रकृत्या भावशुद्धया । चन्द्रिकावच्च विज्ञानं तदावरणमभ्रवत् ॥'' [ ]

नं० म० पृ० २८A, उक्तं च-''न चागमेन यदसौ विध्यादि- प्रतिपादकः । अप्रत्यक्षत्वतो नैवोपमानस्यापि संभवः ॥'' [शास्त्रवार्तासमुच्चये श्लो० ५८२]

'नैवोपमानेनापि गम्यते' इति शास्त्रवार्तासमुच्चये पाठः ॥

नं० म० पृ० २८B, ''विरुद्धोऽसति बाधके'' [ ] इति वचनात् ।

नं० म० पृ० २९A, आह च प्रज्ञाकरगुप्तोऽपि-''यदि विशेषविरुद्धतया क्षतिर्ननु न हेतुरिहास्ति न दूषितः । निखिलहेतुपराक्रमरोधिनी न हि न सा सकलेन विरुद्धता ॥'' [वार्तिकालङ्कारे पृ० ३८६ श्लो० ९४९]

नं० म० पृ० २९B, उक्तं च-''तटस्थत्वेन वेद्यत्वे तत्त्वेनावेदनं भवेत् । तदात्मना तु वेद्यत्वेऽशुच्यास्वादः प्रसज्यते ॥'' [वार्तिकालङ्कारे पृ० ३३० श्लो० ५७२]

वार्तिकालङ्कारे 'रागितैव प्रसज्यते' इति पाठः ॥

नं० म० पृ० २९B, तथा चायमर्थोऽन्यैरप्युक्तः-''यथा सकलशास्त्रार्थः स्वभ्यस्तः प्रतिभासते । मनस्येकक्षणेनैव तथानन्तादिवेदनम् ॥'' [वार्तिकालङ्कारे पृ० ३३० श्लो० ५७९]

८

नं० म० पृ० ३०A, आह च–"अतीन्द्रियानसंवेद्यान् पश्यन्त्यार्षेण चक्षुषा । ये भावान् वचनं तेषां नानुमानेन बाध्यते ॥" [वाक्यपदीये १।३८]

नं० म० पृ० ३०A, उक्तं च–"जैनेश्वरे हि वचसि प्रमासंवाद ईक्ष्यते। प्रमाणबाधा त्वन्येषामतो द्रष्टा जिनेश्वरः ॥ [ ]

तुलना–"ताथागते हि वचसि प्रमासंवाद ईक्ष्यते । प्रमाणबाधा त्वन्येषामतो द्रष्टा तथागतः ॥" [वार्तिकालङ्कारे पृ० ३२८ श्लो० ५३२]

नं० म० पृ० ३०A, तथा चोक्तम्–"समानविषया यस्माद् बाध्य-बाधकसंस्थितिः । अतीन्द्रिये च संसारिप्रमाणं न प्रवर्तते ॥ [वार्तिकालङ्कारे पृ० ३२८ श्लो० ५३३]

'बाधकतास्थितिः' इति वार्तिकालङ्कारे पाठः ।

नं० म० पृ० ३०B, आह च–"वीतरागस्य न सुखं योषिदालिङ्गनादिजम् । वीतद्वेषस्य च कुतः शत्रुसेनाविमर्दजम् ॥ वीतमोहस्य न सुखमात्मीयाभिनिवेशजम् । ततः किं तादृशा तेन कृत्यं मोक्षेण जन्मिनाम् ॥" [वार्तिकालङ्कारे पृ० ३२९ श्लो० ५६०-५६१]

अत्र वार्तिकालङ्कारे 'न वीतरागस्य' 'वीतद्वेषस्य तु' इति पाठः ।

नं० म० पृ० ३३B, उक्तं च–"रूपातिशयपाशेन विवशीकृतमानसाः । स्वां योषितं परित्यज्य रमन्ते योषिदन्तरे ॥" [वार्तिकालङ्कारे पृ० १२३ श्लो० ६५३]

अत्र वार्तिकालङ्कारे 'योषितं तिरस्कृत्य कामिनो' इति पाठः ।

नं० म० पृ० ३५B, आह च–"यः पश्यत्यात्मानं तत्रास्याहमिति शाश्वतः स्नेहः । स्नेहात् सुखेषु तृष्यति तृष्णा दोषांस्तिरस्कुरुते ॥ गुणदर्शी परितुष्यन् ममेति तत्साधनान्युपादत्ते । तेनात्माभिनिवेशो यावत् तावत् स संसारे ॥" [प्रमाणवार्तिके २।२१९-२२०]

नं० म० पृ० ३६B, उक्तं चान्यैरपि–"अवस्थिता हि वास्यन्ते भावा भावैरवस्थितैः ।" [मीमांसाश्लोकवार्तिके निरालम्बनवादे श्लो० १८५]

वार्तिकालङ्कारेऽपि उद्धृतमिदम् पृ० ३५८ श्लो० ६६३]

९

नं० म० पृ० ३६B, उक्तं च– वास्यवासकयोश्चैवमसाहित्यान्न वासना । पूर्वक्षणैरनुत्पन्नो वास्यते नोत्तर:क्षण: ॥ [**मीमांसाश्लोकवार्तिके निरालम्बनवादे श्लो० १८२**]

नं० म० पृ० ३७A, २१५ A, "भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते ।" [ ]

"क्षणिका: सर्वसंस्कारा अस्थिराणां कुत: क्रिया । भूतिर्येषां क्रिया सैव कारकं सैव चोच्यते ।"इति सम्पूर्णा कारिका।

नं० म० पृ० ३७B, "नाकारणं विषय: ।"[ ] इति वचनात्।

नं० म० पृ० ३७B, आह च भवदाचार्योऽपि **धर्मकीर्तिर्ज्ञाननयप्रस्थाने**–"सर्वात्मना हि सारूप्ये ज्ञानमज्ञानतां व्रजेत् । साम्ये केनचिदंशेन सर्वं सर्वस्य वेदनम् ॥" [**प्रमाणवार्तिके** २।४३५]

नं० म० पृ० ३८A, आह च प्रज्ञाकरगुप्त: –"वासनेति हि पूर्वविज्ञानजनितां शक्तिमामनन्ति वासनास्वरूपविद:" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३५६ पं० ६]

नं० म० पृ० ३९A, यदुच्यते **प्रज्ञाकरगुप्तेन** –"दीर्घकालसुखादृष्टाविच्छा तत्र कथं भवेत् ।" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० १५३ श्लो० ८३३]

'दृष्टेरिच्छा' इति वार्तिकालङ्कारे पाठ: ।

नं० म० पृ० ४०A, तथाहि–"शुद्धचैतन्यरूपोऽयं पुरुष: परमार्थत: । प्रकृत्यन्तरमज्ञात्वा मोहात् संसारमाश्रित: ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० १५६ श्लो० ८४६]

'शुद्धबोधस्वभावोऽयं' इति **वार्तिकालङ्कारे** पाठ: ।

नं० म० पृ० ४०B, आह च–"अभिलाषस्मरणयो: प्रकृतैरेव वृत्तित: । अभिलाषाच्च तद्वृत्तिरित्यन्योन्यसमाश्रय: ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० १५६ श्लो० ८५१]

नं० म० पृ० ६६B, उक्तं च–"मलविद्धमणिव्यक्तिर्यथाऽनेकप्रकारत: । कर्मविद्धात्मविज्ञप्तिस्तथाऽनेकप्रकारत: ॥" [**अकलङ्कविरचिते लघीयस्त्रये श्लो० ५७**]

१०

नं० म० पृ० ६६B, तथा चोक्तम्–''यथा जात्यस्य रत्नस्य निःशेषमलहानितः । स्फुटैकरूपाभिव्यक्तिर्विज्ञप्तिस्तद्वदात्मनः ॥'' [ ]

नं० म० पृ० ७४B, अकलङ्कोऽप्याह–''द्विविधं प्रत्यक्षज्ञानम्– सांव्यवहारिकं मुख्यं च । तत्र सांव्यवहारिकमिन्द्रियानिन्द्रियप्रत्यक्षम्, मुख्यमतीन्द्रियज्ञानम् ।'' [लघीयस्त्रये[1] श्लो० ४ स्वोपज्ञविवृतौ]

नं० म० पृ० १३५A, तथा चोक्तम्–''नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वाऽहेतोरन्यानपेक्षणात् ।'' [प्रमाणवार्तिके[2] ३।३४]

नं० म० पृ० १६५A, यत उक्तम्–''अन्यथानुपपन्नत्वं यत्र तत्र त्रयेण किम् ।'' [ ]

''नान्यथानुपपन्नत्वं यत्र तत्र त्रयेण किम्'' इत्युत्तरार्धम् ।

नं० म० पृ० १६५A, तथा चोक्तम्–''यः साध्यस्योपमाभूतः स दृष्टान्त इति कथ्यते ।'' [ ]

नं० म० पृ० १७१A, **शङ्करस्वामी** प्राह–

''अयस्कान्तोऽपि प्राप्यकारी, अयस्कान्तच्छायाणुभिः सह समाकृष्यमाणवस्तुनः सम्बन्धभावात्, केवलं ते छायाणवः सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते'' [ ]

नं० म० पृ० १७१B, तथा च तद्ग्रन्थः–''चक्षुः श्रोत्रं मनोऽप्राप्यकारि'' [ ]

नं० म० पृ० १७३A, ''रूपस्पर्शादिसन्निवेशो मूर्तिः'' [ ] इति वचनप्रामाण्यात् ।

नं० म० पृ० १७३B, उक्तं च–''यथा च प्रेर्यते तूलमाकाशे मातरिश्वना । तथा शब्दोऽपि किं वायोः प्रतीपं कोऽपि शब्दवित् ॥'' [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ५१२ श्लो० १२०]

वार्तिकालङ्कारे 'प्रतीपं शब्दवित् क्वचित्' इति पाठः ॥

---

१. ''प्रत्यक्षं विशदज्ञानं मुख्य-संव्यवहारतः ।'' इति कारिकायाः स्वोपज्ञविवृतौ पाठोऽयमर्थतो विद्यते ॥ २. ''अपेक्षातो हि भावानां कादाचित्कत्वसम्भवः ।'' इति उत्तरार्धम् ॥

नं० म० पृ० १९२A, "ज्ञानमप्रतिघं यस्य वैराग्यं च जगत्पतेः। ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च सहसिद्धं चतुष्टयम्॥"

नं० म० पृ० १९२A, तथा चाह स्वयंभूः–"देवागमनभोयान-चामरादिविभूतयः । मायाविष्वपि दृश्यन्ते नातस्त्वमसि नो महान् ॥" [**आप्तमीमांसा** श्लो० १]

नं० म० पृ० १९३A, "ऋषयः संयतात्मानः फलमूलानिलाशनाः । तपसैव प्रपश्यन्ति त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ अतीतानागतान् भावान् वर्तमानांश्च भारत । ज्ञानालोकेन पश्यन्ति त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः ॥" [ ]

नं० म० पृ० २१३B, तथाचोक्तम्–

"न कालव्यतिरेकेण गर्भबालशुभादिकम् । यत् किंचिज्जायते लोके तदसौ कारणं किल ॥१॥

किं च कालादृते नैव मुद्गपक्तिरपीक्ष्यते । स्थाल्यादिसन्निधानेऽपि ततः कालादसौ मता ॥२॥

कालाभावे च गर्भादि सर्वं स्यादव्यवस्थया । परेष्टहेतुसद्भावमात्रादेव तदुद्भवात् ॥३॥

कालः पचति भूतानि कालः संहरति प्रजाः । कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः[1] ॥४॥" [ ]

नं० म० पृ० २१४A, "अन्यो(ज्ञो) जन्तुरनीशोऽयमात्मनः सुख-दुःखयोः । ईश्वरप्रेरितो गच्छेत् स्वर्गं वा श्वभ्रमेव ॥" [**महाभारते वनपर्वणि** ३०।२८]

नं० म० पृ० २१४B, "नियतेनैव रूपेण सर्वे भावा भवन्ति यत् । ततो नियतिजा ह्येते तत्स्वरूपानुवेधतः ॥१॥

यद् यदैव यतो यावत् तत् तदैव ततस्तथा । नियतं जायते न्यायात् क एनां बाधितुं क्षमः ॥२॥" [**शास्त्रवार्तासमुच्चये** श्लो० १७३-१७४]

नं० म० पृ० २१८A, तथा चोक्तम्–"पूर्वकालादियोगी यः स पूर्वाद्यपदेशभाक् । पूर्वापरत्वं तस्यापि स्वरूपादेव नान्यतः ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ४७६ श्लो० ३०]

---

१. श्लोकचतुष्टयमिदं शास्त्रवार्तासमुच्चये दृश्यते, श्लो० १६५-१६८ ॥

१२

नं० म० पृ० २१८B, उक्तं च–"एकत्वव्यापितायां हि पूर्वादित्वं कथं भवेत् । सहचारिवशात् तच्चेदन्योन्याश्रयतागमः ॥ सहचारिणां हि पूर्वत्वं पूर्वकालसमागमात् । कालस्य पूर्वादित्वं च सहचार्यवियोगतः ॥"
[**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ४७६ श्लो० ३१]

'नित्यत्वव्यापितायां.. सहचारितथात्वाच्चेद०' इति **वार्तिकालङ्कारे** पाठः ।

नं० म० पृ० २२०A, उक्तं च–"अशक्त्यान्येश्वराः पापप्रतिषेधं न कुर्वते । न त्वत्यन्तमशक्तेभ्यो व्यावृत्तमतिरिष्यते ॥ अथाप्यशक्त एवासौ तथा सति परिस्फुटम् । नेश्वरेण कृतं सर्वमिति वक्तव्यमुच्चकैः ॥ पापवत् स्वार्थकारित्वाद् धर्मादिरपि किं ततः ।" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३७ श्लो० २५७-२५८]

वार्तिकालङ्कारे 'अथाशक्त एवासौ तथा सति नेश्वरेण' इति खण्डितो गद्यरूपः पाठ उपलभ्यते ।

नं० म० पृ० २२०B, उक्तं च–"क्रीडार्था तस्य वृत्तिश्चेत् प्रेक्षापूर्वक्रिया कुतः । एकस्य क्षणिका तृप्तिरन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३७ श्लो० २६१]

नं० म० पृ० २२०B, "इदमेवं न वेत्येतत् कस्य पर्यनुयोज्यताम् । अग्निर्दहति नाकाशं कोऽत्र पर्यनुयुज्यताम् ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३५ श्लो० २४८]

'पर्यनुयोज्यताम्' इति **वार्तिकालङ्कारे** पाठः ।

नं० म० पृ० २२०B, "स्वभावेऽध्यक्षतः सिद्धे यदि पर्यनुयुज्यते । तत्रेदमुत्तरं वाच्यं न दृष्टेऽनुपपन्नता ॥"
[**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३५ श्लो० २४९]

'सिद्धे परैः पर्यनुयुज्यते इति **वार्तिकालङ्कारे** पाठः ।

नं० म० पृ० २२१A, उक्तं च–"यत् किंचिदात्माभिमतं विधाय निरुत्तरस्तत्र कृतः परेण । वस्तुस्वभावैरिति वाच्यमित्थं तदोत्तरं स्याद् विजयी समस्तः ॥"
[**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३५ पं० १४]

'०रिह वाच्यमित्थं तथोत्तरं' इति **वार्तिकालङ्कारे** पाठः । **श्लोकोऽयं भ्रान्त्या गद्यरूपेण वार्तिकालङ्कारेऽशुद्धः मुद्रितः ।**

१३

नं० म० पृ० २२१A, उक्तं च–"शास्त्रान्तराणि सर्वाणि यदीश्वरविकल्पत: । सत्यासत्योपदेशस्य प्रमाणं दानत: कथम् ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३७ श्लो० २६२]

नं० म० पृ० २२१A, तथा चोक्तम्–"न न बाध्यत इत्येवमनुमानं प्रवर्तते । सम्बन्धदर्शनात् तस्य प्रवर्तनमिहेष्यते ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ४३ श्लो०९० ३२७]

'बाधत ... मितीरितम्' इति **वार्तिकालङ्कारे** पाठ: ।

नं० म० पृ० २२२A, यदुक्तम्–"नादृष्टपूर्वसर्पस्य रज्ज्वां सर्पमति: क्वचित् । तत: पूर्वानुसारित्वाद् भ्रान्तिरभ्रान्तिपूर्विका ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३८४ श्लो० ९२६]

'पूर्वदृष्ट्यनुसारित्वान्न हेतुर्वासना कथम्' इति **वार्तिकालङ्कारे** पाठ: ।

नं० म० पृ० २२३A, उक्तं च–"हेतुताऽन्वयपूर्वेण व्यतिरेकेण सिध्यति । नित्यस्याव्यतिरेकस्य कुतो हेतुत्वसम्भव: ॥" [**वार्तिकालङ्कारे** पृ० ३३ श्लो० २२७]

'सम्बन्धोऽन्वय ... कुत: सम्बन्धसम्भव:' इति **वार्तिकालङ्कारे** पाठ: ।

नं० म० पृ० २२३A, "विशेषणं विना यस्मान्न तुल्यानां विशिष्टता ।" [**शास्त्रवार्तासमुच्चये** श्लो० ५४]

ईदृशा: स्तोका बहवो वा उद्धृता दार्शनिका: पाठा अनेकेषु जैनग्रन्थेषु उपलभ्यन्ते । तेषां गवेषणं परिशीलनं च विदुषामत्यन्तमुपयोगि आनन्दप्रदं च भविष्यतीत्याशास्ते–

पूज्यपादाचार्यदेवश्रीमद्विजय**सिद्धिसूरीश्वर**पट्टालंकार–
पूज्यपादाचार्यदेवश्रीमद्विजय**मेघसूरीश्वर**शिष्य–
पूज्यपादगुरुदेव मुनिराजश्री **भुवनविजयान्ते**वासी
मुनि **जम्बूविजय:**

P.O. **पंचासर**
(Via-विरमगाम)
गुजरात राज्य ,INDIA
PIN- 382 750

विक्रमसंवत् २०४९
चैत्री पूर्णिमा, ६-३-९३

pṛṣṭhe paṅktiḥ	*śodhanīyaḥ pāṭhaḥ*	*śuddhaḥ pāṭhaḥ*
1,17	*mūlā-gama°*	*mūlāgama°*
1,25	*vṛttiḥ āgam°*	*vṛttir āgam°*
2,26f.	*cayaḥ goḍījī°*	*°cayo goḍījī*
3,4	*saḥ aśuddha eva*	*so 'śuddha eva*
4,6	*pramāṇavārtike* 1/63	*pramāṇavārttike* 1/61(= 63)
4,12	*pramāṇavārtike* 3/212	*pramāṇavārttike* 3/213
4,27	*prathamo 'ṅka*	*prathamo 'ṅkaḥ*
5,1	*veti*	*vetti*
6,1–2	*pramāṇavārtike* 2/94–95	*pramāṇavārttike* 2/93–94 [*atra 'īdṛk kvānupalambhanam* | *tatrātyanta°' iti pāṭhaḥ* |]
6,14	*abhāvanirūpaṇe*	*abhāvaprāmāṇyavāde śl°* 1
6,18	*svādasa°*	*rasaṃvādasa°*
7,13	*vidhyādi- pratipādakaḥ*	*vidhyādipratipādakaḥ*
8,22–23	*pramāṇavārtike* 2/219–220	*pramāṇavārttike* 1/217–219 (= 219–221) [*atra 'tatrāham iti* ... || ... *doṣāṃ sthirīkurute* | ... *paritṛṣyan' iti pāṭhaḥ* |]
8,26	*ślo°* 663	*ślo°* 662
10,7	3/34	3/35
11,18	*śvabhram eva*	*śvabhram eva vā* (*etasyā aṣṭādaśāyāḥ paṅkter adhastād idaṃ vākyam opyatām* |) *atra mahābhārate* [*puṇyākhyapattanaprakāśita āraṇyakaparvaṇi* 31|27] *'svargaṃ narakam eva ca* ||*' iti pāṭhaḥ* | (*iti* |)
12,4	*ślo°* 31	*ślo°* 31–32
12,5	*nityatvavyāpitāyāṃ* ... *saha°*	*nityatāvyāpitā yā* ... *kathaṃ tayoḥ* | *saha°*
12,15	*na vety*	*na cety*
12,24	*paṃ°* 14	*paṃ°* 14–16
13,25	2449	2049

INHALT

Prastāvanā ... viii
Tabula gratulatoria ... ix
Verzeichnis der Schriften Gerhard Oberhammers ... xi

HARRY FALK: Die Kosmogonie von RV X 72 ... 1
HENK W. BODEWITZ: Life After Death in the Ṛgvedasaṃhitā ... 23
LAMBERT SCHMITHAUSEN: Zur Textgeschichte der *pañcāgnividyā* ... 43
JOACHIM FRIEDRICH SPROCKHOFF: Zur ‚Weihe' des Asketen. Eine Skizze ... 61
CLAUS OETKE: Die „unbeantworteten Fragen" und das Schweigen des Buddha ... 85
OSKAR VON HINÜBER: Die neun Aṅgas. Ein früher Versuch zur Einteilung buddhistischer Texte ... 121
TILMANN VETTER: Zwei schwierige Stellen im Mahānidānasutta. Zur Qualität der Überlieferung im Pāli-Kanon ... 137
ADELHEID METTE: *apratiṣṭhānam* – der äußerste Ort ... 161
MANFRED MAYRHYOFER: Zu Prakrit *māhaṇa-* ‚Brahmane' ... 169
ALBRECHT WEZLER: Once again on Patañjali's Definition of a Word (Studies in Patañjali's Mahābhāṣya V) ... 173
UTZ PODZEIT: Bemerkungen zum „Sinn" des Namens Vāsudeva . 191
GUDRUN BÜHNEMANN: Two Forms of Gaṇapati in the Indo-Tibetan Buddhist Tradition ... 201
MAX NIHOM: Sādhanamālā 256 – A Pāśupata-Bauddha Tantristic Sādhana ... 213
GEORGE CHEMPARATHY: Some Observations on Dayānanda Sarasvatī's Conception of the Veda ... 231
KAMIL V. ZVELEBIL: Kaṉaki Purāṇam – A Nineteenth Century Poetic Biography of a Ceylonese Devadāsī ... 251

Archiv für indische Philosophie

SIEGFRIED LIENHARD: Amaru – erotisch und philosophierend ... 267
WALTER SLAJE: Die Angst der Yogis vor der Versenkung ... 273
ASKO PARPOLA: On the Formation of the Mīmāṃsā and the Problems Concerning Jaimini with particular reference to the teacher quotations and the Vedic schools (Part II) ... 293
JOHANNES BRONKHORST: The Qualities of Sāṅkhya ... 309

Inhalt

MINORU HARA: Pāśupata Studies II 323

ERNST PRETS: The Structure of *sādhana* in the Abhidharmasamuccaya 337

MICHAEL TORSTEN MUCH: Uddyotakaras Kritik der *apoha*-Lehre (Nyāyavārttika *ad* NS II 2,66) 351

ELI FRANCO: *ālayavijñāna* and *kliṣṭamanas* in the Pramāṇavārttika? 367

ERNST STEINKELLNER: Śākyabuddhi's Commentary on Pramāṇavārttika I 3 and its Vṛtti 379

Muni JAMBŪVIJAYA: Quotations in Malayagiri's Commentary on the Nandisūtra 389

DAVID SEYFORT RUEGG: La notion du voyant et du «connaisseur suprême» et la question de l'autorité épistémique 403

PIERRE-SYLVAIN FILLIOZAT: The Concept of *adhvan* in Śaivasiddhānta 421

TEUN GOUDRIAAN: Rejection of Duality. On the Ātman Conception in the Viṣṇupurāṇa 435

ROQUE MESQUITA: Die Idee der Erlösung bei Kumārilabhaṭṭa ... 451

KIYOTAKA YOSHIMIZU: Der Geltungsbereich der vedischen Weisung (*niyoga*) bei den Prābhākaras 485

IRENE WICHER: *svargakāma* 509